

the most important types of grammatical transformations – nominalization of the Russian sentence while translating literary works into English. On the basis of scientific research we have defined transformation of nominalization as the process to increase a number of nominative elements due to the reduction of verbal forms. Besides, we have distinguished the main factors influencing the use of this kind of translational changes as well as main types of nominalization of the sentence structure in translation.

Key words: grammatical transformations, transformation of nominalization, nominative element, compression.

Стаття надійшла до редколегії
05.03.2013 р.

УДК 811.161.1'25

Сергій Засєкін

Перекладацькі *S-* і *T-*універсалії: психолінгвістична перспектива

Стаття висвітлює психолінгвістичний підхід до розуміння перекладацьких *S-* і *T-*універсалій. Автор здійснює спробу продемонструвати їхню важливість та вплив на діяльність перекладача. Особливу увагу приділено *S-*універсаліям, позаяк вивчаючи їх, дослідник має у своєму розпорядженні на основі міжмовних (не)збігів доступ до безпосередніх ментальних операцій перекладача, а також можливість пояснення тих чи тих тенденцій, тобто процедурних аспектів перекладу. Серед провідних *S-*універсалій слід назвати спрощення на синтаксичному та лексичному рівнях, тенденцію до вживання частотніших слів у цільовому тексті; зменшення або уникнення повторів; уникнення вживання етноспецифічних одиниць у перекладі, стандартизацію, конвергенцію. До *T-*універсалій належать спрощення, конвенціоналізація, нетипові лексичні патерни, недостатня представленість властивих мові-рецептору одиниць

Ключові слова: переклад, лінгвістика, психолінгвістика, перекладацька універсалія.

Постановка наукової проблеми та її значення. Ще донедавна серед перекладознавців панувала думка, що перекладознавство – одна з лінгвістичних дисциплін, яку умовно можна назвати «трансляційною лінгвістикою» [10]. Зокрема такого підходу дотримуються представники знаної у світі лейпцизької школи перекладу О. Каде, А. Нойберт, Г. Йерер [15; 18; 23]. Предметом «трансляційної лінгвістики» вчені вважають вивчення мовних трансляційних процесів, а також аналіз їхніх базових мовних механізмів. Завдання лінгвістики перекладу дослідники вбачають у збереженні під час перекладу інформаційного інваріанта вихідного тексту, залишаючи його розуміння поза межами вивчення.

Водночас лінгвістика сьогодення сама переживає не найкращі часи, «кидаючись» від дискурсивно-прагматичної парадигми до когнітивної, надаючи не завжди вмотивовано старим поняттям нових ярликів [5]. Когнітивні лінгвісти почасти забувають, що їхня гілка мовознавства стала реальною лише після оформлення теоретичних постулатів психолінгвістики [9, с. 34], а прагматична лінгвістика спирається на психологію мовлення. Оскільки в основі моделі розуміння лежить положення про взаємодію різних видів знань та стратегій їх обробки, «чиста» лінгвістика вже не може володіти монополією на конструювання загальної моделі розуміння в межах інших наукових галузей. Так, перекладознавець М. Снел-Горнбі в монографії «Translation Studies: An Integrated Approach» (1995) наголошує на потребі відступу сучасної науки про переклад від «застарілих» лінгвістичних ідей, позаяк мовознавчий підхід уже не здатен сьогодні надати ґрунтовних знань і вичерпних рішень щодо розв'язання ключових проблем перекладознавства [27, с. 14–15].

Під час пошуку нових орієнтирів у перекладознавстві дослідники нині дедалі частіше звертають увагу на ідеї психолінгвістики, котру визначають як науку, що вивчає «устрій і функціонування мовленнєвих механізмів людини» [4], «предметом якої є відношення між системою мови <...> і мовною здатністю» [3, с. 106], включаючи експериментальне дослідження психологічної діяльності суб'єкта із засвоєння та використання системи мови [КСКТ, с. 147]. Це – галузь знань, що вивчає процеси розуміння, породження та запам'ятовування мовлення [14, с. 4].

Сучасний період розвитку перекладознавства й психолінгвістики тісно пов'язаний із когнітологією та семіотикою. Для першої психолінгвістика, як зазначали, слугувала точкою відліку. Для

семіотики ж переклад завжди являв цінність через його культурну поліаспектність. Тому симптоматично, що на цьому етапі є спроби назвати цю галузь науки когнітивною психолінгвістикою [10], а також етнопсихолінгвістикою [6] поряд із поширенням у науковому обігу поняття «когнітивна транслятологія» як сучаснішої назви для перекладознавства. Утім домінування когнітивного підходу в перекладознавстві виявляється в прагненні дослідників з'ясувати, яким чином людина відтворює авторську інформацію про дійсність, по-особливому організовує цю інформацію в пам'яті та перетворює на одиниці й пакети знань.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Активізація психолінгвістичних досліджень перекладу загострює нині питання перекладацьких універсалій. Так, в аспекті дескриптивного перекладознавства автори наголошують на нагальності вивчення загальних закономірностей («laws») перекладу як на одному з пріоритетних завдань транслятології [29]. Навіть в адекватному оригіналові перекладі, як зазначає дослідник, трапляються помітні «зсуви», які тлумачать як перекладацькі універсалії [30, с. 57]. Ця стаття має за мету встановити психолінгвістичні особливості цих універсалій.

Увага до діяльнісних аспектів перекладача на зламі тисячоліть поступово занурює перекладознавчі дослідження в емпіричний формат психолінгвістики. Серед вагомих досліджень у цьому аспекті, спрямованих на вивчення загальних та часткових закономірностей мовленнєво-мисленнєвих операцій перекладача, слід назвати фундаментальні праці Г. Крінґса [19], Г. Геніґа [17], Ю. О. Сорокіна [8].

Зокрема, Г. Крінґс метою вивчення вважає побудову «градуїрованої» моделі процесу перекладу [19, 394], акцентуючи на таких положеннях:

1. Ментальні процеси, що відбуваються в голові перекладача, є стрижневим компонентом перекладацької діяльності, належачи до сфери перекладознавства.

2. Предметом вивчення є всі когнітивні процеси, спрямовані на появу кінцевого продукту перекладу, від перших досліджень до останніх коректур.

3. Таке дослідження перекладацького процесу має емпірично-індуктивний характер.

Сьогоднішні пріоритети дослідників головню зосереджені навколо пояснювальних теорій, яких вони дотримуються й активно пропагують. Так, на порядку денному останніх конгресів Європейського товариства перекладознавців (European Society of Translation Studies – ESTS), а також Міжнародного товариства прикладної психолінгвістики (International Society of Applied Psycholinguistics – ISAPL) постало питання щодо потреби зміни формату досліджень перекладознавства і його руху до вироблення «емпірично підтвердженої теорії», яка дає змогу віднайти індуктивні перекладацькі універсалії. Ці закономірності в процесі перекладу, як свідчать матеріали останніх конгресів ESTS та ISAPL, можливо встановлювати й вивчати через психолінгвістичні експерименти. Про їхній хід та результати проведення звітують у наукових роботах фінські, данські, ізраїльські й російські вчені, зокрема І. В. Романова, С. Тіркконен-Кондит, П. Куїамекі, А. Мауранен, Г. Турі та ін. [7; 20; 28].

Російська дослідниця І. В. Романова, розуміючи перекладацьку діяльність як реконструкцію перекладачем на основі його концептуальної системи домінантного особистісного смислу вихідного тексту, вважає, що перекладацький процес передбачає спірання на деякі універсальні структури [7]. Виявлені автором на основі емпіричних даних спільні перекладацькі стратегії загалом довели існування деяких універсалій у перекладі.

Фінський науковець Е. Честермен убачає встановлення таких узагальнень у перекладі навіть потрібною ланкою для утвердження перекладознавства як самостійної галузі науки [11]. Роблячи огляд стану справ із проблеми, дослідник виокремлює *S*-універсалії і *T*-універсалії [12]. Перші мають префікс *S*- через процедуру їхнього визначення: вони спостережені при зіставленні вихідного тексту (*source text*) із низкою текстів перекладу якоюсь цільовою мовою. *T*-універсалії стали називати так тому, що дослідники їх виявляли внаслідок зіставлення корпусів текстів перекладів (*target texts*) цільовою мовою та текстів неперекладів цією ж мовою, створених її носіями природним шляхом. Так, унаслідок зіставного аналізу на матеріалі англійської, фінської, російської, німецької, іспанської та інших мов перекладознавці [13; 25; 28] стверджують існування таких найтипівіших перекладацьких *S*-універсалій: збільшення обсягу тексту перекладу порівняно з оригіналом; спрощення на синтаксичному рівні; спрощення на лексичному рівні – зменшення лексичної різноманітності та тенденція до вживання частотніших слів у ПТ; експлікація в перекладі імпліцитної інформації (зв'язків між реченнями тощо); зменшення або уникнення повторів у ПТ; уникнення

вживання етноспецифічних одиниць у перекладі; стандартизація (ПТ тяжіє до вищої стереотипізації, вжитку типових для ПТ структур); конвергенція (тексти перекладу виявляють більшу лінгвальну схожість між собою, аніж із корпусом неперекладних текстів конкретною мовою).

Однією з найпоширеніших *S*-універсалій, як свідчать праці дослідників, є експлікація. Так, спираючися на дані зіставлюваних угорського та англомовного корпусів літературних та нелітературних творів (ARRABONA), В. Папай наголошує на наявності статистичного зв'язку між вищою частотністю лексичних повторів, додаванням сполучників і трансформацією вихідних еліптичних конструкцій у нееліптичні та стратегією спрощення (*simplification*) [24].

Оригінальністю відзначається дослідження *S*-універсалій, яке здійснили О. Паполоскі та К. Коскінен. Перекладознавці спробували емпірично перевірити «ретрансляційну гіпотезу», яка постулює, що кожен наступний переклад одного й того самого тексту стає дедалі менш «одомашненим», стаючи натомість ближчим до культури оригіналу. Однак на матеріалі зіставлюваних перекладів фінською англомовних різножанрових текстів автори підтвердили цю гіпотезу лише частково [25].

Щодо *T*-універсалій, то їхня таксономія включає:

- *спрощення (зменшення ступеня лексичної різноманітності та щільності);*
- *конвенціоналізація (унормування);*
- *нетипові (нестійкі) лексичні патерни;*
- *недостатня представленість властивих мові-рецептору одиниць* [11].

Як ідеться в дослідженні А. Мауранен на матеріалі фінського Корпусу перекладних текстів (Corpus of Translated Finnish), що охоплює понад 10 млн слововжитків із різножанрових текстів перекладів на фінську та неперекладів цією мовою, на появу *T*-універсалій впливає чинник міжмовної інтерференції. Переклади, за даними перекладознавця, у своїх лінгвальних рисах більш подібні один до одного, аніж до оригіналів (неперекладів), а відмінності між різними перекладами з конкретної мови різочіші, аніж між текстами цільовою мовою. Таке явище А. Мауранен пояснює чинником інтерференції як фундаментальної властивості перекладів. Дослідниця також пропонує розширювати двомовні корпуси зіставлюваних текстів, адже лише в такий спосіб можна з вищою вірогідністю засвідчити або, навпаки, відкинути попередні здобутки перекладознавців щодо реальності *T*-універсалій [22].

Послуговуючися тим самим Корпусом, ще один фінський перекладознавець Я. Янтунен вивчає лексичний параметр *T*-універсалій, зокрема синонімічні частотні інтенсифікатори. Запропонований автором трифазовий зіставний метод на основі статистичних даних дав змогу комплексно встановити аспекти схожості в більшості моделей сполучуваності досліджуваних синонімічних лексичних одиниць [16].

Із корпусами сучасної дитячої літератури та їхніми універсальними лінгвальними рисами працювала Т. Пууртінен, котра головно зосереджувалася на експлікації як потенційній *T*-універсалії. Так, дослідниця виявила регулярні випадки маркування перекладачами імпліцитних логічних зв'язків між підрядними та сурядними реченнями, а також конструкцій із безособовими формами дієслова. Водночас емпіричні результати автора ідуть усупереч даним її попереднього дослідження зазначених конструкцій: попри очевидний вплив безособових конструкцій на збільшення коефіцієнта читабельності (ускладнення розуміння), у «рідному» корпусі творів для дітей була спостережена тенденція до вельми частого використання фінськими письменниками цих конструкцій. Отже, перекладознавець демонструє відсутність переконливих даних і також наголошує на нагальності продовження емпіричних досліджень *T*-універсалій [26].

С. Тіркконен-Кондит у своїх працях зауважує про недостатню представленість у перекладах фінською унікальних лише для цієї мови одиниць, як-от: дієслів зі семантикою «достатності» *ehtii* (*мати досить часу*), *mahtuu* (*досить маленький*), *jaksaa* (*досить міцний*), *maltaa* (*досить терплячий*), а також прагматичних маркерів-клітиків на зразок *-kin* (*також*), *hAn* (*знаєш*), порівняно з їхньою питомою вагою в оригінальних фінських текстах. Результати кількісного аналізу текстів зіставлюваних корпусів засвідчили тенденцію до зменшення кількості зазначених прагматично навантажених одиниць у ПТ фінською мовою. Можливою причиною цього, як припускає скандинавська дослідниця-перекладознавець, є те, що в мові-оригіналі вони відсутні загалом, до того ж у двомовному ментальному лексиконі перекладачів немає механізму, що активував би їх під час інтерпретації [28].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Загалом у вивченні перекладацьких *S*- і *T*-універсалій сьогодні формуються три магістральні напрями. Перший підхід головно зосереджується на соціальних та історичних детермінантах перекладу. Другий фокусом інтересу вибрав пошук типових мовних рис перекладів на основі зіставлення корпусів [21]. Третій цікавиться проблемами когнітивних процесів перекладача, що лежать в основі універсалій у перекладі. Останній підхід, через включення до нього особистості перекладача, видається найоптимальнішим для нашого дослідження психолінгвістичних універсалій художнього перекладу. Цей підхід визначається психолінгвістичними положеннями стосовно того, що мова підпорядкована загальним законам набутої поведінки; для встановлення цих законів і їх функціонування істотним є аналіз відносної частотності цих явищ [2, с. 150].

Насамкінець зазначимо, що спільною для всіх дослідників універсалій у перекладі є думка про недостатній на сьогодні рівень наукової розробленості проблеми, оскільки кількість зіставлюваних корпусів та пар мов є надто несуттєвою для того, аби з великим ступенем обґрунтованості стверджувати про стійкі й регулярні випадки схожості зіставлюваних текстів.

Це визначає особливу нагальність дослідження перекладацьких універсалій на матеріалі української й англійської мов та виокремлення з-поміж них тих, що мають психолінгвістичну природу. Ідеться, передусім, про *S*-універсалії, позаяк вивчаючи їх, дослідник має у своєму розпорядженні на основі міжмовних (не)збігів доступ до безпосередніх ментальних операцій перекладача, а також можливість пояснення тих чи інших тенденцій, тобто процедурних аспектів перекладу. *T*-універсалії вимагають залучення об'ємних електронних корпусів і стосуються здебільшого питань корпусної лінгвістики. Зіставлювані корпуси не дають чіткого психолінгвістичного уявлення щодо діяльності й особистісних пріоритетів самого перекладача, стираючи відмінності між інтерпретаторами. Водночас розробка проблеми *T*-універсалій є не менш перспективною для перекладацьких студій, аніж проблема *S*-універсалій.

Джерела та література

1. Белянин В. П. Психолінгвістика / В. П. Белянин. – М. : Флинта, 2008. – 232 с.
2. КСКТ: Краткий словарь когнитивных терминов / под общ. ред. Е. С. Кубряковой. – М. : МГУ, 1996. – 245 с.
3. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность / А. А. Леонтьев. – М. : Просвещение, 1969. – 214 с.
4. Леонтьев А. А. Психолінгвістичний аспект мовного значення / А. А. Леонтьев // Принципи і методи семантичних досліджень. – М. : [б. и.], 1976. – С. 46–73.
5. Манакін В. М. Когнітивна лінгвістика та доцільність для сучасного мовознавства / В. М. Манакін // Наук. зап. КДПУ ім. В. Винниченка. Сер. : Філол. науки (мовознавство). У 2 ч. – 2011. – Вип. 95 (1). – С. 3–6.
6. Пищальникова В. А. История и теория психолінгвістики. Ч. 2 : Этнопсихолінгвістика / В. А. Пищальникова. – М. : Моск. гос. лингв. ун-т, 2007. – 200 с.
7. Романова И. В. Обусловленность переводческой деятельности универсальными стратегиями понимания текста : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Романова Ирина Владиславовна. – Барнаул : АГТУ, 2002. – 20 с.
8. Сорокин Ю. А. Переводоведение: статус переводчика и психогерменевтические процедуры / Ю. А. Сорокин. – М. : МТДК «Гнозис», 2003. – 160 с.
9. Стернин И. А. Психолінгвістика и концептология / И. А. Стернин // Вопр. психолінгвістики / под ред. Е. Ф. Тарасова, И. А. Стернина [и др.]. – М. : Ин-т языкознания РАН, 2007. – Вып. 5. – С. 33–40.
10. Фесенко Т. А. Концептуальные основы перевода / Т. А. Фесенко. – Тамбов : Изд-во ТГУ, 2001. – 124 с.
11. Chesterman A. Hypotheses about translation universals / A. Chesterman // Claims, Changes and Challenges in Translation Studies / G. Hansen, K. Malmkjær, D. Gile (eds.). – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2004. – P. 1–13.
12. Chesterman A. Translation universals / A. Chesterman // Handbook of Translation Studies / Y. Gambier, L. van Doorslaer (eds.). – Vol. 2. – Amsterdam : John Benjamins, 2011. – P. 175–179.
13. Corpas Pastor G. Translation Universals: Do they exist? A corpus-based and NLP approach to convergence / G. Corpas Pastor, R. Mitkov, N. Afzal, L. Garcia Moya // Proceedings of the LREC (2008) Workshop on «Comparable Corpora». LREC-08. – Marrakesh, Morocco, 2008.
14. Harley T. The Psychology of Language. From Data to Theory / T. Harley. – N. Y. : Psychology Press, 2008. – 602 p.
15. Jäger G. Translation und Translationslinguistik / G. Jäger. – Halle (Saale) : Niemeyer, 1975.
16. Jantunen J. Untypical patterns in translations: Issues on corpus methodology and synonymity / J. Jantunen // Translation Universals. Do they exist? / A. Mauranen and P. Kujamäki (eds.). – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2004. – P. 101–126.
17. Hönig H. Konstruktives Übersetzen / H. Hönig. – Tübingen : Stauffenburg, 1995. – 195 S.

18. Kade O. Die Sprachmittlung als gesellschaftliche Erscheinung und Gegenstand wissenschaftlicher Untersuchung / O. Kade. – Leipzig : Verlag Enzyklopädie, 1980. – 285 p.
19. Krings H. Was in den Köpfen von Übersetzern vorgeht / H. Krings. – Tübingen : Narr, 1986. – 570 S.
20. Kujamäki P. What happens to «unique items» in learners' translations? «Theories» and «concepts» as a challenge for novices' views on «good translation» / P. Kujamäki // Translation Universals. Do they exist? / A. Mauranen and P. Kujamäki (eds.). – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2004. – P. 187–204.
21. Malmkjaer K. Love thy neighbour: Will parallel corpora endear linguists to translators? / K. Malmkjaer // Meta : Translators' Journal. – 1998. – Vol. 43, № 4. – P. 534–541.
22. Mauranen A. Corpora, universals and interference / A. Mauranen // Translation Universals. Do they exist? / A. Mauranen and P. Kujamäki (eds.). – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2004. – P. 65–82.
23. Neubert A. Text and translation / A. Neubert // Übersetzungswissenschaftliche Beiträge 8. – Leipzig : Enzyklopädie, 1985. – S. 127–132.
24. Papai V. Explication: A universal of translated text / V. Papai // Translation Universals. Do they exist? / A. Mauranen and P. Kujamäki (eds.). – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2004. – P. 143–164.
25. Papoloski O. A thousand and one translations / O. Papoloski, K. Koskinen // Claims, Changes and Challenges in Translation Studies ; G. Hansen, K. Malmkjaer, D. Gile (eds.). – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2004. – P. 27–38.
26. Puurtinen T. Explication of clausal relations: A corpus-based analysis of clause connectives in translated and non-translated Finnish children's literature / T. Puurtinen // Translation Universals. Do they exist? / A. Mauranen and P. Kujamäki (eds.). – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2004. – P. 165–176.
27. Snell-Hornby M. Translation Studies: An Integrated Approach. Revised Ed / M. Snell-Hornby. – Amsterdam : John Benjamins, 1995. – 170 p.
28. Tirkkonen-Condit S. Unique items – over- or under-represented in translated language / S. Tirkkonen-Condit // Translation Universals. Do they exist? / A. Mauranen and P. Kujamäki (eds.). – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2004. – P. 177–186.
29. Toury G. In Search of a Theory of Translation / G. Toury. – Tel Aviv : Porter Institute of Semiotics and Poetics, 1980. – 159 p.
30. Toury G. The nature and role of norms in Translation / G. Toury // Descriptive Translation Studies and Beyond. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins, 1995. – P. 53–69.

Засекин Сергей. Переводческие S- и T-универсалии: психолінгвістическа перспектива. Стаття освітає психолінгвістический підхід к пониманию переводческих S- и T-универсалий. Автор делает попытку продемонстрировать их важность и влияние на деятельность переводчика. Особое внимание уделяется S-универсалиям, поскольку, изучая их, исследователь на основе межъязыковых (не)соответствий имеет в своем распоряжении доступ к непосредственным ментальным операциям переводчика.

К главным S-универсалиям ученые традиционно относят экспликацию, упрощение на синтаксическом и лексическом уровне, использование в целевом тексте более частотной лексики, уменьшение количества повторов, стратегию избегания этноспецифической лексики, стандартизацию, конвергенцию.

Среди основных T-универсалий следует выделять упрощение, конвенционализацию, нетипичные для языка-рецептора лексические паттерны, недостаточную представленность присущих целевому языку единиц.

Ключевые слова: перевод, лингвистика, психолінгвістика, переводческая универсалия.

Zasiakin Sergey. S- and T-Translation Universals: a Psycholinguistic Perspective. The paper outlines a psycholinguistic avenue to understanding S- and T- translation universals. The author attempts to show their importance and how they affect translator's activity. A special focus is on S-universals, since their study gives a direct access to translator's mental operations.

Explication, simplification on the lexical and syntactic levels, the use of more frequent lexis in the target texts, lack of repetitions, avoidance of culture-bound terms, standardizing, and convergence belong to a group of the main S-universals.

Among the most typical T-universals are simplification, conventionalization, non-typical lexical patterning for the target language, and lack of typical for the target language linguistic units.

Key words: translation, Linguistics, Psycholinguistics, translation universal.

Стаття надійшла до редколегії
01.04.2013 р.